

MAHİR TAĞIYEV

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının
“Hüquq” kafedrasının dosenti, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru*

e-mail: tmno@mail.ru

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA HÜQUQİ DÖVLƏT QURUCULUĞU

Məlum olduğu kimi, dünya ölkələrinin hüquq sistemlərində hüquqi tənziyyətmanın iki əsas üsulundan istifadə edilir. Onlardan biri ondan ibarətdir ki, yalnız hüquqi sənədlərdə bilavasitə nəzərdə tutulan hərəkətlərin edilməsinə icazə verilir. Bu üsul «qanunla icazə verilməyən qadağandır» formulu ilə ifadə olunur. Digər üsul isə yuxarıda qeyd olunanın, demək olar ki, tam əksidir. Bu üsul «qanunla qadağan olunmaya icazə vardır» formulu ilə ifadə olunur. Sosializm dövründə hüquqi tənziyyətmanın əsasən birinci üsulundan istifadə edilirdi. Dövlət və hüquq, dövlət və vətəndaş münasibətlərində üstünlük ənənəvi olaraq dövlətin tərəfində olduğundan sosializm dövründə hüquqi dövlət, demokratik cəmiyyət ideyaları reallaşması mümkün olmayan bir xülya olaraq qalırdı. Lakin hər bir tarixi zamanın öz ulduz dövrü, ulduz məqamı vardır. Azərbaycan xalqının həm sosializm dövründə, həm sonrakı dövrlərdə ulduz dövrləri və məqamları onun dahi oğlu, xalqımızın Ümummilli Lideri, Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevlə bağlıdır.

İnsanların həyatında ulduz məqamları və anları o vaxt baş verir ki, xalqın önündə dahi, zəkali və uzaqgörən şəxsiyyət dayanır. Məşhur avstriya yazıçısı Stefan Sveyq məhz belə məqamları və şəxsiyyətləri nəzərdə tutaraq yazırdı: “Əhəmiyyətli və unudulmaz məqamlar nadir hallarda olur. Tarix çox zaman salnamə yazanın ehtirassızlığı ilə minilliklər boyu davam edən nəhəng zəncirə həlqələri əlavə edərək faktı fakt arxasınca qeydə alır, çünki tarixin hər bir addımı hazırlıq tələb edir, hər bir həqiqi hadisə tədricən yetişir. Xalqı təşkil edən

milyon insanlardan yalnız bir dahi meydana gəlir, hədə yerə keçmiş milyon saatlardan yalnız biri bəşəriyyətin əsil tarixi – ulduz saati olur”. [1; 3]. Stefan Sveyq qeyd edirdi ki, belə dahi meydana gəldikdə o əsrlər boyu yaşayır, ulduz məqamları baş verdikdə onlar gələcək dövrləri, əsrləri qabaqcadan müəyyən etmiş olurlar. Azərbaycan xalqının belə dahisi Heydər Əliyevdir, xalqın həyatının ulduz məqamları isə məhz bu əbədiyaşar böyük şəxsin adı ilə bağlıdır.

Heydər Əliyev hələ birinci dəfə respublikamıza rəhbərlik etdiyi dövrdə xalqın rifahını, onun dövlətçiliyini dərinlən düşünərək nəinki həmin dövr üçün, ondan sonrakı onilliklər, yüzilliklər üçün çox əhəmiyyətli olan məsələləri həll etməyə çalışmış, xalqın gələcəyinin təmin edilməsinə yönəlmiş vacib tədbirləri həyata keçirmişdir. Bu tədbirlər sırasında ildən-ildən respublikadan kənara daha çox gəncin aparıcı ali məktəblərdə təhsil alması üçün göndərilməsi, respublikanın iqtisadi potensialının gücləndirilməsi, kənd təsərrüfatının, davamlı istehsal sahələrinin inkişaf etdirilməsi, iri sənaye obyektlərinin tikintisi və s. çoxsaylı tədbirləri göstərmək olar. Həmin dövrdə Heydər Əliyev tərəfindən görülmüş nəhəng işləri onun ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışı zamanı həyata keçirdiyi hüquqi dövlət quruculuğu prosesinin əsaslarının yaradılmasına hazırlıq, zəmin hesab etmək olar.

Hüquqi dövlət quruculuğunu şüar və arzu deyil, Azərbaycanın hərtərəfli inkişafının başlıca şərti hesab edən Heydər Əliyev bu quruculuğun gələcəkdə həyata keçirilməsinin

mümkünlüyünü öncədən görərək həmin prosesi reallaşdırmağa qadir olan kadr potensialının hazırlanmasına xüsusi önəm verirdi.

Bu gün Azərbaycan Respublikasının onun uzaqgörən, yüksək idarəetmə üslubuna malik, müdrik və qətiyyətli Prezidenti Cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə hərtərəfli dinamik inkişaf etməsinin, həyatın bütün sahələrində nailiyyətlərin əldə edilməsinin, düşmən üzərində möhtəşəm qələbə qazanılaraq torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsinin, demokratik proseslərin möhkəmləndirilməsinin təməlinə Heydər Əliyevin müəllifi olduğu hüquqi dövlət quruculuğu konsepsiyasının, sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi dayanır.

1991-ci ildə Azərbaycan Respublikasının yenidən müstəqillik əldə etməsilə Respublikamızda yeni dövlətin qurulması prosesi başlanmışdır. Lakin 1993-cü ilin II yarısındanək olan dövrdə Azərbaycan Respublikası dövlətinin quruluşu prosesində irəliləyişlər əldə edilməmiş, qeyri sabit ictimai vəziyyət və hakimiyyət uğrunda kəskinləşməkdə olan mübarizə iqtisadi gərginliklə səciyyələnmişdir.

1993-cü ilin II yarımilliyindən vəziyyət dəyişməyə başlamışdır və bu, müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu cənab Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə əlaqədar olmuşdur. Azərbaycan dövlətçiliyinin dağılmaq təhlükəsi ilə qarşılaşdığı hədsiz çətin və mürəkkəb bir dövrdə xalqın tələbi və təkidi ilə yenidən hakimiyyətə qayıtmış Ümummilli Liderimiz müstəqil dövlət quruculuğu prosesinin reallaşdırılması üçün gərgin və ardıcıl fəaliyyətə başlamışdır. Müstəqil, hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlətin qurulmasını özünün əsas məqsədi hesab edən Prezident Heydər Əliyev hakimiyyətə qayıdışının ilk günündən başlayaraq respublikamızda baş verən ictimai-siyasi və iqtisadi proseslərin müasir tələblərə uyğun olaraq hüquqi tənzimlənməsini dövlətin ali vəzifələrindən biri elan etmişdir. Bu isə onunla əlaqədar olmuşdur ki, hüquqi dövlətdə hüquq prioritet rola, mövqeyə malik olaraq, hamının və hər bir kəsin hüquq və azadlıqlarının təminatçısı kimi çıxış etməli idi.

Azərbaycan Respublikasının müstəqil, demokratik, hüquqi, dünyəvi, qanunun aliliyinə və vətəndaş cəmiyyətinə əsaslanan dövlətə çevirmək məqsədilə milli dövlət quruculuğu prosesinin həyata keçirilməsi üçün ilkin mərhələdə müvafiq şərait yaradılmalı idi. Buna görə də 1995-ci ilin ortalarına kimi əsas məqsəd respublikamızda dövlətçiliyin qorunub saxlanılmasından, ictimai siyasi sabitliyin bərqərar olmasından ibarət olmuşdur. Bu dövrdə respublikamızda güclü mərkəzi hakimiyyət qurulmuş, bunun üçün müvafiq qanunlar qəbul edilmiş, fərmanlar imzalanmış, hüquqi, iqtisadi, sosial və siyasi sahələrdə islahatların aparılması üçün hazırlıq işləri görülərək dövlət quruculuğu prosesinin sürətləndirilməsi üçün zəmin yaradılmışdır.

Heydər Əliyevin dövlət idarəçiliyində, onun tərəfindən həyata keçirilən dövlət quruculuğu prosesində hüquqi vasitələr, hüquqi tənzimləmə idarəetmədə istifadə edilən bütün digər üsul və vasitələr içərisində prioritet xarakter daşımış və ön planda olmuşdur. Dövlət idarəetməsinin üsul və vasitələri içərisində hüquqi vasitələrə üstünlük verilməsi ənənəsi Heydər Əliyevin idarəçiliyində dövlət quruculuğu prosesi inkişaf etdikcə, sonrakı mərhələlərə keçdikcə daha da güclənmişdir.

Məlumdur ki, dövlətin idarə edilməsində müxtəlif üsul və vasitələrdən o cümlədən hüquqi tənzimləmədən istifadə edilir və sonuncunun cəmiyyətin idarə edilməsində nisbi əhəmiyyəti, insanların hərəkətlərinə və davranışlarına təsir edilməsində rolu dövlətin forma və quruluşundan, məqsədlərindən və mahiyyətindən asılı olaraq dəyişir. Demokratik mahiyyətli dövlətlərdə cəmiyyətin idarə edilməsində hüquqi tənzimləmənin əhəmiyyəti böyük olur, hüquqi dövlət quruculuğu yolunu keçən dövlətlərdə və buna müəyyən qədər nail olmuş, hüquqi dövlətin əsasını və mühüm mexanizmlərini yaratmış dövlətlərdə isə cəmiyyətin, onun üzvlərinin davranışının idarə edilməsində hüquqi təsiretmənin əhəmiyyəti daha önəmli olur və dövlət idarəetməsinin üsul və vasitələri içərisində prioritet xarakter daşıyır.

Hüquqi dövlət quruculuğuna nail olmuş dövlətlərdə qanunun aliliyi təmin edilməklə bütün münasibətlərin fəvqündə qanun dayanır. Hüquq cəmiyyətin idarə edilməsində aparıcı rol oynayaraq ictimai münasibətlərin tənzim edilməsinin əsas üsulu kimi çıxış edir, hüququn bütün sahələri, təsisatları və institutları cəmiyyətin normal fəaliyyətini təmin edən mühüm vasitə olaraq, ictimai münasibətlərin və proseslərin, ümumsosial tənzimləyicisi, dövlət idarəetməsinin ən əsas və zəruri funksiyalarını yerinə yetirir. Qüvvədə olan qanunlar xalqın və dövlətin maraqlarına əsaslanır və xidmət edir, onların reallaşması isə ədalətin həyata keçirilməsi kimi qəbul edilir. Hüquq ümumsosial tənzimləyici rolunu oynayaraq bütün cəmiyyət üzvlərinə, dövlət orqanlarına, qeyri-hökumət təşkilatlarına, siyasi partiyalara, dövlət və cəmiyyət qarşısında xidmətlərindən, tutduğu vəzifəsindən və sair asılı olmayaraq hamıya eyni dərəcədə aid edilir. «Hüquqi dövlətdə qanuna riayət edilməsi hər bir məmurun həyat kredosu olmalıdır» deyən Ümummilli Lider qanunların tələblərinə ciddi əməl edilməsini ilk növbədə öz ətrafında olan vəzifəli şəxslərdən, dövlət xadimlərindən, ümumilikdə, hər bir şəxsdən tələb edirdi.

Heydər Əliyevin hakimiyyətdə olduğu bütün dövrlər ərzində hüquqi tənzimləmə dövlət idarəetməsinin ən vacib və ən əhəmiyyətli üsulu funksiyalarını yerinə yetirmişdir. Hüquqi dövlət quruculuğunun, dövlət idarəçiliyinin həyata keçirilməsində hüquqi tənzimləməyə Ümummilli Liderimizin hədsiz böyük əhəmiyyət verməsini daha aydın müşahidə və təsəvvür etmək üçün bu sahədə onun bilavasitə rəhbərliyi və təşəbbüsü ilə həyata keçirilmiş, və uğurlu nəticələr vermiş islahat və tədbirlərin bir qismini nəzərdən keçirmək yerinə düşər.

Hüquqi, iqtisadi, sosial və siyasi sahələrdə köklü islahatların aparılması üçün zəmin yaradıldıqdan sonra, 1995-ci ildən başlayaraq Respublikamızda milli dövlət quruculuğu prosesində daha ciddi addımlar atılmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab Heydər Əliyev «Yeni 2001-ci il, yeni əsr və 3-cü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına

müraciəti»ndə demişdir: «Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini elan edərkən bəyan etmişdir ki, Azərbaycan demokratiya yolu ilə irəliləyəcək, ölkəmizdə demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesi gedəcəkdir. Bunlar elan olunmuşdur. Ancaq təssüf ki, Azərbaycanın daxili vəziyyəti dediyim kimi çox gərgin olduğuna görə bunlar söz idi, əməli tədbirlər isə lazımı səviyyədə görülmürdü. Azərbaycanda müstəqil dövlətin təsisatlarının yaranması və dövlət quruculuğu prosesi 1995-ci ildə vüsət aldı. Bunun əsasını da Azərbaycanın qəbul etdiyi ilk konstitusiya təşkil edirdi. Ondan sonrakı dövrdə Azərbaycanda dövlətçilik möhkəmlənib, demokratik prinsiplər bərqərar olubdur. Demokratik hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesi uğurla, sürətlə həyata keçirilir» [2].

Həmin dövrdə hüquqi dövlət quruculuğu prosesində iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyindən onların reallaşdırılması üçün ilkin olaraq güclü hüquqi baza yaradılmağa başlanmış, zəruri normativ-hüquqi aktlar, o cümlədən özəlləşdirmə proqramının hazırlanması, aqrar islahatların əsasları, sovxoz və kolxozların islahatını, torpaq islahatını, sahibkarlığın inkişafını təmin edən, vergi sisteminin, bankların yaranmasını və fəaliyyətini tənzim edən qanunlar qəbul edilmişdir. Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq yeni çevik idarəetmə strukturunun yaradılması istiqamətində lazımı işlər görülmüş, fərmanlar və digər qanunverici aktlar qəbul edilmiş, bir çox nazirliklər, komitə və şirkətlər ləğv edilmişdir.

Dövlət quruculuğu prosesində, ictimai münasibətlərdə, həyatın bütün sahələrində baş vermiş dəyişikliklər yeni konstitusiyanın hazırlanmasını və qəbul edilməsini tələb edirdi. Köhnə konstitusiya artıq ictimai münasibətləri ləngidən, tərəqqinin inkişafının qarşısını alan amilə çevrilərək neqativ rol oynayırdı. O, xalqın hakimiyyətinin təmin olunması, ictimai tərəqqinin hüquqi formalarının demokratikləşməsinə əsas yaratmırdı. Konstitusiyada müəyyən qədər nəzərdə tutulmuş bəzi demokratik institut və prosedurlar faktiki olaraq hərəkətsiz

vəziyyətdə olaraq bürokratik idarəetmə metodlarının və ətalətin hökm sürdüyü bir şəraitdə demokratiyanın konservatizm qarşısında geri çəkilməsinə, qanunların ali hüquqi qüvvə hesab edilməməsinə və nəticədə hüquqi dövlət ideyasının, demək olar ki, tam inkar edilməsinə şərait yaradırdı. Bütün bunlara görə 1995-ci ilin əvvəllərində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin sədrliyi ilə konstitusiya komissiyası yaradılmış, komissiya tərəfindən ümumbəşəri ideya və dəyərləri özündə əks etdirən yeni Konstitusiya layihəsi hazırlanmışdır. Yeni Konstitusiyanın layihəsi 12 noyabr 1995-ci il tarixdə ümumxalq səsverməsi – referendumda qəbul edilmişdir [3].

Yeni Konstitusiya müstəqil Azərbaycan Respublikasının hüquqi, demokratik dövlət quruculuğu istiqamətində inkişafının hüquqi təsisatlarını, hakimiyyətin və dövlətin, idarəetmənin əsaslarını formalaşdıraraq və ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olmaqla respublikamızda hüquq sisteminin bünövrəsini yaratmışdır.

Yeni Konstitusiya qəbul edildikdən sonra islahatların aparılması sürətlənmiş, ictimai-siyasi, iqtisadi-sosial həyatın bütün sahələrini tənzimləyən yeni qanunlar hazırlanıb qəbul edilməsinə böyük ehtiyac yarandığından Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin 1996-cı ilin fevral ayında imzaladığı fərman ilə hüquqi islahatlar üzrə komissiya yaradılmışdır. Hüquqi islahatlar komissiyasının tərkibinə tanınmış alimlər, təcrübəli hüquqşünaslar, qanunvericilik sahəsində mütəxəssislər daxil edilmişdir. Hüquqi islahatlar komissiyası tərəfindən Avropanın aparıcı mütəxəssislərinin müsbət rəyini almış xeyli sayda qanun layihələri, o cümlədən «Konstitusiya məhkəməsi haqqında», «Məhkəmələr və hakimlər haqqında», «Polis haqqında», «Vəkillik sistemi haqqında» və sair qanunlar, Azərbaycan Respublikasının Mülki, Cinayət, Əmək, Mülki Prosessual, İnzibati Xətalər, Ailə, Gömrük, Vergi məəcəllələri hazırlanaraq qəbul edilmişdir.

Heydər Əliyevin hüquqi dövlət quruculuğu prosesində, dövlət idarəçiliyində hüquqi tənzimləmənin mühüm əhəmiyyətli, önəmli

olması onun hakimiyyətdə olduğu dövrdə ictimai həyatın bütün sahələri üzrə aparılan islahatların, dövlət quruculuğu prosesinin və idarəetmənin məhz qəbul edilmiş yeni Konstitusiya əsasında həyata keçirilməsi, cəmiyyətdə yaranan ictimai münasibətlərin sistemli şəkildə və hərtərəfli olaraq nizama salınması üçün çoxsaylı normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsi ilə səciyyələnmişdir. Azərbaycan dövlətinin və cəmiyyətinin idarə olunması, ictimai münasibətlərin tənzim edilməsi Konstitusiya və onun əsasında qəbul edilmiş qanunlar, Respublika Prezidentinin fərmanları və Nazirlər Kabinetinin qərarları və digər normativ-hüquqi aktlar vasitəsilə həyata keçirilmişdir.

Dövlət quruculuğunun, dövlət idarəçiliyinin həyata keçirilməsində, ictimai həyatın müxtəlif sahələrinin tənzim edilməsində və cəmiyyətin ardıcıl olaraq inkişafının təmin olunmasında cənab Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə hazırlanaraq, ümumxalq səsverməsində qəbul edilmiş ilk milli Konstitusiyamızın, demokratik prinsiplər və beynəlxalq hüquq normalarının tələblərinə cavab verən yeni qanunlarımızın və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu prosesinin sürətləndirilməsinə xidmət edən bir sıra fərmanlarının əhəmiyyəti xüsusilə önəmli olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Respublikamızın demokratik hüquqi dövlət quruculuğu məqsədilə qəbul etdiyi strateji istiqamətin hüquqi təsisatlarını müəyyən edərək, həyata keçirilən islahatlar konsepsiyasının təməlini təşkil etmiş, cəmiyyətimizin inkişafının hüquqi əsaslarını formalaşdırmış, əsas insan hüquq və azadlıqlarını geniş şəkildə təsbit etməklə, onların təmin olunması üçün möhkəm zəmin yaratmışdır. Konstitusiyamızın müddəalarının həyata keçirilməsi, qanunun aliliyinin və demokratik təsisatların təmin olunması üçün hüquqi sahədə köklü islahatlar aparılaraq, yeni hüquq sistemi yaradılmışdır.

Hüquqi islahatlar çərçivəsində demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu sahəsində islahatlar prosesinin həyata keçirilməsini, insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasını reallaşdıran,

mükəmməl olaraq hazırlanmış qanunverici aktların qəbul edilməsi və təkmilləşdirilməsi daimi diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu sahədə aparılmış işin miqyasını və əhəmiyyətini göstərmək üçün təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, Konstitusiyaya qəbul edildiyi vaxtdan sonrakı beş il ərzində həyatın müxtəlif sahələrində ictimai münasibətləri tənzim edən minə yaxın qanun qəbul edilərək qüvvəyə minmişdir.

Dövlət quruculuğunda və dövlət idarəçiliyində hüquqi tənzimləmənin dolğun olaraq, boşluqlara yol vermədən, ictimai həyatın bütün tərəflərini və hər bir sahəsini əhatə etməklə həyata keçirilməsi üçün çoxsaylı qanunverici aktların qəbul edilməsi ilə yanaşı digər növ normativ-hüquqi aktlardan da geniş şəkildə istifadə edilmişdir.

Sahibkarlığın inkişafı dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri olduğundan bu prosesin təmin edilməsi üçün müvafiq hüquqi baza yaradılmaqla yanaşı sahibkarların qorunması, onların fəaliyyətinə əsassız müdaxilələrin qarşısının alınması və ölkədə iqtisadi münasibətlərə dövlət nəzarəti mexanizminin tənzim edilməsi üçün Prezident Heydər Əliyev tərəfindən «İstehsal, xidmət, maliyyə-kredit fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin qaydaya salınması və əsassız yoxlamaların qadağan edilməsi barədə» 17.06.1996-cı il tarixli [4], «Dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafı sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında» 07.01.1999-cu il tarixli [5] və «Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında» 28.09.2002-ci il tarixli [6] fərmanlar imzalanmışdır.

Müstəqil məhkəmə hakimiyyəti sivil cəmiyyətin ayrılmaz tərkib hissəsi olduğundan məhkəmə-hüquq islahatı konsepsiyasının hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə Ümummilli Liderimiz tərəfindən xüsusi fikir verilmiş, tərkibinə Apellyasiya və Kassasiya instansiyalarının daxil olduğu yeni üçpilləli məhkəmə sistemi yaradılaraq, 2000-ci ilin sentyabr ayından fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Hakimlərin demokratik prinsiplərlə, şəffaf prosedur əsasında, beynəlxalq standartlara uyğun olaraq,

aşkarlıq şəraitində seçilməsi Respublikamızda müstəqil məhkəmə hakimiyyətinin formalaşmasına şərait yaratmışdır. Ədalət mühakiməsini həyata keçirən müstəqil və qərəzsiz hakimlər korpusunun formalaşdırılması cənab Heydər Əliyevin 01 dekabr 1998-ci il tarixli «Məhkəmələr və hakimlər haqqında» qanunun tətbiqi və məhkəmə islahatlarının həyata keçirilməsinə dair tədbirlər barədə» Fərmanına əsasən Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında yaradılmış Məhkəmə-hüquq Şurası tərəfindən həyata keçirilmişdir [7].

Respublikamızda işgüzar və çevik idarəetmə strukturlarının yaradılması, dövlət idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi, eyni funksiyaları yerinə yetirən artıq strukturların ləğv edilməsi, hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının səlahiyyətlərinin, funksional vəzifəsinin dəqiqləşdirilməsi və konkretləşdirilməsi istiqamətində də xeyli iş görülmüşdür. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 1998-ci il tarixli Fərmanı ilə Respublikanın idarəetmə sistemində islahatlar aparılması üzrə Dövlət Komissiyası yaradıldıqdan sonra bu sahədə fəaliyyət xüsusi ilə intensivləşmiş, ardıcıl və məqsədyönlü xarakter almışdır [8].

Heydər Əliyevin memarı olduğu müasir Azərbaycan dövlətində hüquq cəmiyyətinin tənzimləyicisi rolunu yerinə yetirərək insanların davranışına bilavasitə idarəedici təsir göstərir. Hüquq cəmiyyəti idarəetmə vasitəsi olaraq, insanları müəyyən hərəkətlərə sövq edir, həvəsləndirir, onları gözlənilən və tələb olunan davranışa vadar etməklə, lazım gəldikdə məcbureddici və məsuliyyət müəyyən edən vasitələrdən istifadə edir.

Müasir Azərbaycan dövlətində cəmiyyətin idarə edilməsində hüququn rolu daha da artır və bu qanuna uyğun proses yalnız cəmiyyət inkişaf etdikcə hüquqla tənzim edilən ictimai münasibətlərin yeni növlərinin yaranması və tənzimləmə predmetinin genişlənməsi və mürəkkəbləşməsi ilə əlaqədar deyildir. Hüququn əhəmiyyətinin və rolunun artması eyni zamanda demokratiyanın daha çox inkişafı, demokratiyanın prinsiplərinin, təsisatlarının və təminatlarının hüquqi normalarda daha geniş təsbit

olunması, insan amilinin ön plana çəkilməsi, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının real olması üçün onların təmin olunması prosedurlarının təfsilatı ilə müəyyən edilməsi ilə əlaqədardır.

Demokratik inkişaf yolu keçən cəmiyyətdə və dövlətdə hüquq daha önəmli rol oynayaraq aparıcı idarəetmə vasitəsinə, sonradan isə hüquqi dövlət yaranmış olduqda hakim, hökumət qüvvəyə çevrilir. Hüququn təsiretmə obyektini getdikcə daha da genişləndirir, onun obyektinə yeni yaranan və məzmunca yenidən formalaşan ictimai münasibətlər daxil olur. Dövlət hakimiyyətinin, onun struktur və orqanlarının fəaliyyəti hüququn obyektini olaraq, qanunla müəyyən edilən ciddi və dəqiq çərçivə ilə məhdudlaşdırılır. Hüquq idarəetmə vasitəsi olmaqla yanaşı idarəetmə subyektlərinin özlərini, onların statusunu, vəzifə və səlahiyyətlərini, idarəetmənin həyata keçirilməsi sərhədlərini və məhdudiyyətlərini müəyyən edir. Respublika Konstitusiyasının Azərbaycan dövlətinə həsr edilmiş 7-ci maddəsində müəyyən olunduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti daxili məsələlərdə yalnız hüquqla, xarici məsələlərdə isə yalnız Respublikanın tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəalarla məhdudlaşır.

Hüquq vasitəsi ilə insanların davranışının formalaşması həyata keçirilir. Hüquq çoxtərəfli təsirə malik olmaqla insanların davranışını çevik şəkildə tənzim edir. Hüquq vasitəsilə idarəetmə, yəni ictimai münasibətlərə məqsədyönlü şəkildə təsiretmə, onları nizama salma və tənzim etmə hüquq sistemi ilə bütövlükdə, onun bütün sahələri ilə kompleks şəkildə və, eyni zamanda, hər bir hüquq sahəsi tərəfindən ayrılıqda həyata keçirilir. Hüququn müxtəlif sahələri özlərinə xas olan vasitə və üsullardan istifadə etməklə müvafiq nizama salma və tənzim etmə prosesini həyata keçirirlər.

Hüquq müasir dövrdə ictimai inkişaf proseslərinin idarə edilməsinin təsirli və əhəmiyyətli vasitəsi olaraq, dövlət ilə və onun fəaliyyəti ilə sıx bağlı olmaqla onlarla qarşılıqlı təsirə malikdir. Hüquq dövlətin quruluşunu və idarəetmə formasını rəsmiləşdirir və qanuniləşdirir. Hüquq

ictimai münasibətləri tənzim edərək dövlətin funksiyalarını, onun qarşısında dayanan sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi vəzifələri yerinə yetirir. İdarəetmə orqanlarının fəaliyyət istiqamətlərini və məqsədlərini, daxili strukturunu, səlahiyyətlərini tənzim edərək, hüquq bu orqanların vəzifə və funksiyalarının yerinə yetirilməsinə şərait yaratmış olur. Digər tərəfdən, hüquq özü bilavasitə dövlət tərəfindən yaradılır və onun məzmunu dövlətin mahiyyətindən asılı olur. Hüquqi dövlətdə «qanunla qadağan olunmayana icazə vardır» formulu ümumhüquqi prinsip olaraq bütöv hüquq sisteminə xas olan bir prinsipə çevrilir. Dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi xalq olduğundan hüquqi dövlətin normativ-hüquqi aktlarında xalqın dövlət orqanları tərəfindən formalaşdırılmış iradəsi ifadə olunur. Qanunvericilik prosesi dövlət fəaliyyətinin bir növü olaraq ali ümumhüquqi dəyərlər hesab edilən insan hüquq və azadlıqlarının real şəkildə təmin edilməsinə xidmət edir. Hüquqi normaların yerinə yetirilməsi və icra edilməsi isə dövlətin, onun orqanlarının təşkilatı və digər fəaliyyəti ilə, lazım gəldikdə qanunun tələb və göstərişlərinin məcburi qaydada həyata keçirilməsi mexanizmi ilə təmin edilir.

Hüquq, bir qayda olaraq, cəmiyyətdə həmin vaxt mövcud olan ictimai münasibətlərin törəməsi olsa da, nisbi müstəqil sosial fenomen olmaqla, onu yaradan ictimai münasibətlərə güclü əks təsirə malik olaraq, sonuncularda dəyişikliyin mənbəyi rolunda çıxış edir. Hüquq daimi dəyişən və inkişaf edən ictimai münasibətlərə nisbətə müəyyən dövr stabil qalaraq, onlara müvafiq təsir göstərir, yeni ictimai münasibətlərin əmələ gəlməsinə kömək edir, yaxud bu prosesə maneəçilik göstərir. Bu baxımdan hüquqi normalara vaxtında müəyyən dəyişikliklər, yaxud əlavələr etməklə ictimai münasibətlərin gözlənilən məcraya yönəldilməsinə, müəyyən çərçivədə inkişafına, yeniləşməsinə və sair nail olmaq olar. Yəni, hüquqi normalar hazırkı dövrdə idarəetmə vasitəsi olmaqla yanaşı gələcəyə yönəlmiş, yeni ictimai münasibətlərin yaranmasına və inkişafına təsir göstərən, yaxud nüfuz edən güclü bir vasitədir. Cəmiyyətdə sosial proseslərin, insanların

davranışının idarə edilməsinin müxtəlif üsul və vasitələrinin olmasına baxmayaraq, hüquq idarəetmə fəaliyyətinin daha çox özünü doğruldan vasitədir ki, bu da hüququn forma cəhətdən müəyyənliyi, normativliyi, ümumilliyi, hamı üçün məcburiliyi və icrasının təminatlığı ilə əlaqədardır. Hüququn şəxələnməmiş sistemi vasitəsi ilə dövlət orqanlarının və qeyri-hökumət təşkilatlarının, fiziki və hüquqi şəxslərin, vətəndaşların, vəzifəli şəxslərin cəmiyyətdə statusu, idarəetmədə rolu və yeri, hüquq və vəzifələri müəyyən edilir, onların fəaliyyəti və davranışı nizama salınır, qarşılıqlı münasibətləri tənzim edilir.

Hüquq eyni zamanda Azərbaycan dövlətinin informasiya çatdırma vasitəsidir. Hüquq vasitəsi ilə dövlət gözlənilən davranış qaydaları haqqında məlumat verir, tələb olunan, icazə verilən və ya qadağan edilmiş hərəkətlər barədə təsir etmə obyektini, davranışı və fəaliyyəti idarə olunan fiziki və hüquqi şəxsləri məlumatlandırır. Hüquqi normalarda cəmiyyət və dövlət tərəfindən qəbul edilən, gözlənilən və arzu edilən davranış qaydaları təsbit edilir, insanların dövlətlə, cəmiyyətlə ünsiyyətinin, bir-biriləri ilə münasibətlərinin həddi, hüdudu, ölçüsü və məzmunu tənzim edilir, normadan kənar və qadağan edilmiş hərəkətlərə görə məsuliyyət nəzərdə tutulur, müəyyən məcburiyyət, imperativlik və zərurət ifadə olunur.

Hüquqi demokratik dövlət quruculuğu prosesini başa çatdırmaqda olan, sosial-iqtisadi islahatların yeni bir mərhələsinə həyata keçirən, demokratik vətəndaş cəmiyyətinin qurulması prosesini əsasən yekunlaşdıraraq keyfiyyətə yeni bir inkişaf mərhələsinə yaşayan müasir Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən dövlət idarəçiliyində hüququn önəmli rol oynaması aşağıdakı xüsusiyyətlərlə səciyyələnir:

Elmi-texniki tərəqqi və inkişaf dövrünü yaşayan Respublikamızda hüququn cəmiyyətin elmi əsaslarla idarə edilməsində imkanları və əhəmiyyəti artır. Hüquq ictimai münasibətləri tənzim edən vasitə olmaqla yanaşı, daha çox onları formalaşdırın, dəyişdirən və inkişaf etdirən vasitə kimi çıxış edir.

Hüququn təsir etmə sahəsi, nüfuz dairəsi genişlənilir. Bu da dövlətin iqtisadi cəhətdən inkişafı, ölkəyə qoyulan sərmayənin artması, fəaliyyət göstərən idarə, müəssisə və təşkilatların sayının çoxalması, yeni iş yerlərinin yaranması və sair proseslərlə əlaqədar olaraq, hüquqla tənzim edilən ictimai münasibətlərin həcmnin artması ilə bağlıdır. Bütün bunların nəticəsində normativ-hüquqi aktların sayı və həcmi xeyli artır.

Dövlət idarəçiliyin bütün sahələrində daha keyfiyyətli idarəetmənin təmin olunması üçün müvafiq dövlət orqanlarının fəaliyyətinin bütün tərəflərinin daha dəqiq tənzim edilməsi həyata keçirilməklə yanaşı onların vəzifəli şəxslərinin hüquqi məsuliyyəti qanunvericilikdə konkretləşdirilir, idarəetmə və maliyyə hesabatları sistemi və nəzarət mexanizmləri təkmilləşdirilir.

Yeni informasiya mənbələri, daşıyıcıları və ötürücüləri növlərinin və üsullarının idarəetmədə geniş istifadə edilməsi ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətlərin, qarşılıqlı əlaqələndirmənin normativ-hüquqi aktlarla dəqiq olaraq tənzim edilməsinə ehtiyac yaranır. Bu sahədə hüquqi tənzim etmə prosesi qarşısında həmin vasitələrdən insanların, cəmiyyətin və dövlətin mənafeələrinə zidd məqsədlərlə istifadə edilməsinin qarşısının alınması ilə əlaqədar olan vəzifələr dayanır.

Azərbaycan dövləti və cəmiyyəti daha yüksək inkişaf mərhələsinə keçdiyindən elmi əsaslandırılmış iqtisadi proqnozlar, inkişaf tendensiyası və real perspektivlər tam nəzərə alınmaqla idarəetmənin həyata keçirilməsi xeyli mürəkkəbləşir. Bu isə bütün mülahizələr nəzərə alınmaqla və ölçülüb biçilmiş idarəetmənin həyata keçirilməsini, iqtisadi, maliyyə-kredit və sair sahələrdə qanunvericiliyin daha da təkmilləşdirilməsini tələb edir, hüququn təşkilədi, yaradıcı və koordinasiyaedici funksiyaları güclənir. İqtisadi inkişaf sahəsində təşəbbüs irəli sürülməsini, mövcud imkanlardan geniş istifadə edilməsini stimullaşdırın və həvəsləndirən hüquqi vasitələrə üstünlük verilir.

Müasir Azərbaycanda dövlət idarəçiliyinin əsas vasitəsi olan hüquq sistemliliqlə və daxili

vahidliklə xarakterizə edilir. Hüququn bütün sahələri arasında qarşılıqlı əlaqə, uzlaşma və biri-birlərinə əsaslanma mövcuddur. Qanunvericiliyin və hüququn sistemliliyi ictimai münasibətlərin tam şəkildə ziddiyyətlərə yol verilmədən və boşluqları aradan qaldırmaqla tənzim edilməsinə imkan yaradır.

Hüquq dövlətin və cəmiyyətin idarə edilməsində aparıcı rol oynadığından, dövlət idarəçiliyinin həyata keçirilməsində hansı istiqamətlərin daha prioritet xarakter daşdığı və önəmli olduğunu müəyyən etmək üçün ictimai münasibətləri tənzim edən, nizama salan qanunvericiliyin, qəbul edilmiş qanunverici aktların və sənədlərin hüququn sahələri üzrə müqayisəli təhlil edilməsi kifayətdir. Belə bir təhlilin aparılması müasir Azərbaycan Respublikasında hüququn bütün sahələrinin intensiv surətdə inkişaf etdiyini göstərməklə yanaşı, son dövrlər əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, korrupsiyaya qarşı mübarizənin aparılması, regionların inkişafının təmin edilməsi, məhkəmə sisteminin daha da təkmil-

ləşdirilməsi məsələlərinə xüsusi ilə fikir verildiyini göstərir.

Sonda qeyd etmək istəyirəm ki, dünyada öz ölkəsi və xalqları üçün çox böyük işlər görməklə adları tarixə düşmüş görkəmli dövlət xadimləri olmuşdur. Lakin onların çoxunun öz ölkələri və xalqları qarşısında tarixi rolu müəyyən dövrlə bağlı olmaqla, müəyyən çərçivə hüdudlarından kənara çıxmamış, yəni zaman və məkan məhdudiyyəti xüsusiyyətlərinə malik olmuşdur. Ötən dövrün təcrübəsi və müasir zamanın inkişafı Heydər Əliyev fenomeninin dahiliyini və unikallığını, onun ideyalarının uzaqgörənliyini və müdrikliyini, onların ölkəmiz və dövlətimiz üçün mühüm prinsiplər əhəmiyyətinə malik olduğunu, gördüyü işlərin əbədiyini və böyüklüyünü təsdiq edərək göstərmişdir ki, Ulu Öndər xalqın yadına xilaskar və qurucu dövlət xadimi, tarixin inkişafını öncədən görərək zamanı qabaqlayan, həyatını və ömrünü bütövlükdə xalqına həsr etmiş görkəmli şəxsiyyət kimi həmişəlik həkk olunmuşdur.

Ədəbiyyat:

1. Стефан Цвейг. Звездные часы человечества. М., 1963.
2. Əliyev, Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar / H. Əliyev. XXXI kitab: 2000-ci il noyabrın 5-dən 2001-ci il yanvarın 5-dək olan dövr. /- Bakı: Azər nəşr, 2011.
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin sədrliyi ilə Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyaya layihəsini hazırlayan komissiya tərəfindən hazırlanmış, 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsində (referendumda) qəbul edilmişdir. 1995-ci il noyabrın 27-dən qüvvəyə minmişdir. <https://www.e-qanun.az/framework/897>.
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «İstehsal, xidmət, maliyyə-kredit fəaliyyə-
- tinə dövlət nəzarətinin qaydaya salınması və əsassız yoxlamaların qadağan edilməsi barədə» 17.06.1996-cı il tarixli 463 №-li Fərmanı. <https://e-qanun.az/framework/16096>.
5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafı sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında» 07.01.1999-cu il tarixli 69 №-li Fərmanı. <https://e-qanun.az/framework/1814>.
6. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında» 28.09.2002-ci il tarixli 790 №-li Fərmanı. <https://e-qanun.az/framework/906>
7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Məhkəmələr və hakimlər haqqında»

qanunun tətbiqi və məhkəmə islahatlarının həyata keçirilməsinə dair tədbirlər barədə» 01.12.1998-ci il tarixli 30 №-li Fərmanı. <https://e-qanun.az/framework/3379>.

8. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikasının dövlət

idarəetmə sistemində islahatlar aparılması üzrə dövlət komissiyasının yaradılması haqqında» 29.12.1998-ci il tarixli 53 №-li Fərmanı.

<https://e-qanun.az/framework/3457>.

Açar sözlər: Ümummilli Lider, dövlət idarəetməsi, hüquqi tənzimləmə, hüquqi dövlət quruculuğu, hüququn dövlət idarəçiliyində rolu, onun müasir dövrdə xüsusiyyətləri

Mahir Tagiyev

*The Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Azerbaijan
Department of Law
Associate Professor, Ph.D. in Law*

HEYDAR ALIYEV AND THE FORMATION OF THE LEGAL STATE IN AZERBAIJAN

ABSTRACT

The article explores the policy pursued by the National Leader Heydar Aliyev in building a rule-of-law state in Azerbaijan from 1993 to 2003. The author of the article emphasizes that Heydar Aliyev, considering the construction of an independent, legal, secular, and democratic state in Azerbaijan as his main goal, from the first days of his election as head of state, ensured the legal regulation of the socio-political and economic processes taking place in the country. The enormous work done by Heydar Aliyev during his first leadership of our republic can be considered preparation for the work he carried out during his second return to power to ensure the process of legal state-building. The article emphasizes that in the state administration of Heydar Aliyev and the state building he carried out, legal means and legal regulation were of a priority nature and were in the foreground among all other methods and means used in management. The tradition of giving preference to legal means among the methods and means of state administration was strengthened as the process of state building developed under the rule of Heydar Aliyev and moved to the next stages. Under Heydar Aliyev, legal regulation performed the most important state administration functions. In order to more clearly analyze the unique role that our National Leader attaches to legal regulation in the implementation of legal state-building and public administration, the article examines some of the successful reforms and measures carried out under his direct leadership and initiative.

Keywords: National Leader, public administration, legal regulation, building the rule of law, the role of law in public administration, its features in the modern period

Махир Тагиев

*Доцент кафедры Права
Академии Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики,
доктор философии по праву*

ГЕЙДАР АЛИЕВ И СТРОИТЕЛЬСТВО ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

РЕЗЮМЕ

Проведенную, считающим создание правового государства главным условием всестороннего развития Азербайджана, Общенациональным Лидером нашего народа Гейдаром Алиевым еще в период своего первого руководства нашей республикой огромную работу можно рассматривать как подготовку к созданию основ процесса становления правового государства, которую он осуществил во время своего второго возвращения к власти.

В статье подчеркивается, что в государственном управлении Гейдара Алиева, в осуществляемом им процессе строительства правового государства правовые средства, правовое регулирование имели приоритетный характер среди всех других способов и инструментов, используемых в управлении. В государственном управлении Гейдара Алиева традиция отдавать предпочтение правовым средствам среди способов и средств государственного управления по мере развития процесса государственного строительства и перехода к следующим этапам еще более усиливалась.

***Ключевые слова:** Общенациональный Лидер, государственное управление, правовое регулирование, строительство правового государства, роль права в государственном управлении, его особенности в современный период*